

Любомир Винар

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ПЕТРОВИЧА ОГЛОБЛИНА

Діапазон наукової творчості професора Олександра Оглоблина надзвичайно широкий. Хронологічно він охоплює майже всі періоди української історії. Під оглядом тематичним історичні праці Ювілята охоплюють історіографію, економічну історію України, політичну і суспільну історію, історію української церкви і культури та допоміжні історичні науки.

Заки перейдемо до аналізу творів Олександра Петровича, треба коротко з'ясувати методологію його історичного досліджу. В своєму автобіографічному нарисі Олександр Петрович підкреслює: «як історик документальної школи, стою на ґрунті джерельних фактів і там шукаю історичної істини».¹ Документальна метода історичного досліджу полягає перш на все в глибинній аналізі історичних джерел і літератури, а вслід за цим на історичній синтезі. Історична синтеза базована лише на основі цієї аналізи і лише в її рамках. При аналізі проф. О. Оглоблин застосовує також порівняльно-історичну методу досліджу. Як допоміжними методами, він користується також філологічною, генеалогічною і археологічною методами, які сприяють повнішій аналізі і інтерпретації досліджуваного явища. На окрему увагу заслуговує застосування мікро-аналітичного методу в т. зв. внутрішньому, або вищому, критицизмі історичних джерел, за допомогою якої встановлюється авторство анонімних праць, або творів оспорюваного авторства. Цю методу дуже вдало застосував Олександр Петрович у своїх досліджах авторства «Історії Русів». Ювілят, як представник документальної історіографічної школи, змагає до повного об'єктивізму в історичному досліджу. Це він виразно підкреслює в уже згадуваній науковій автобіографії, мовляв — «Я абсолютно відкидаю будь яку підпорядкованість історії, як науки, будь яким стороннім ціллям та завданням, інтересам та бажанням, навіть найкращим та найшляхетнішим. Я противник нагинання історичних фактів чи концепцій до якихось політичних, а навіть патріотичних інтересів. Я згоден з тим хто сказав, що патріотизм це чеснота, а не наукова метода». Ці дум-

¹ Олександр Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», (рукопис).

ки Олександра Петровича важливі не лише до розуміння його підходу до історії, як науки та історика, як дослідника історичного життя людини і людських спільнот, але, як напрямні молодій генерації істориків, яка іноді підпорядковує історичні дослідження іншим позанауковим цілям. Послідовно в своїх думках про методу і завдання історіографії, Олександр Петрович виразно виступає проти «всякого історичного моралізування, а тим паче проти історичних прогнозів».² Досліджувані історичні явища і діячів О. Оглоблин аналізує на широкому тлі політичних, суспільних і культурних рухів даної доби, встановлюючи і наголошуючи рушійні сили історичного процесу.

Історіографічні праці.

Історіографія — історія історичної науки, як спеціальна історична дисципліна, займає важливе місце в творчості Олександра Оглоблина. Розглядаючи історіографічні праці Ювілята, можемо поділити їх на дві головні категорії: синтетичні праці, в яких автор досліджує розвиток української історичної науки даної доби у формі історіографічних нарисів. Другу групу становлять аналітичні історіографічні праці, в яких історик аналізує індивідуальну творчість істориків, досліджує авторство анонімних історичних творів і визначає їхній вплив на розвиток історичної науки і український історичний процес. Історіографічними дослідниками Олександр Петрович займався ще в ранніх 1920-их роках. В 1923—1924 рр. професор Оглоблин читав у Київському університеті курс української історіографії, а рік раніше почав свої дослідження над О. Лазаревським.

Значний вплив на молодого історика в тому часі мала відома праця Дмитра Дорошенка «Огляд української історіографії»,³ а також праці Вячеслава Липинського і Степана Томашівського — представників державницької школи української історіографії.

З синтетичних праць згадаємо в першу чергу англomовну працю «Українська історіографія — 1917—1956», що появилася в *Аналах УВАН*, т. V-VI, за 1957 рік. Вона становить продовженням «Огляду української історіографії» Дм. Дорошенка, яка за редакцією і доповненнями Олександра Петровича, була видрукована в тому самому томі *Аналів*. Автор у хронологічному порядку розглядає творчість українських істориків на Придніпрянщині, в Галичині, Карпатській Україні й окремий розділ присвячує українській еміграційній історіогра-

² Усі цитати взяті з наукової автобіографії проф. Оглоблина, яка перебуває в архіві УІТ.

³ Про працю Дм. Дорошенка, О. Оглоблин пише, що «Огляд української історіографії, яку видав Український Вільний Університет у Празі р. 1923, дуже зацікавила мене... і справила на мене надзвичайне враження. Вона не тільки стала моєю настільною книгою, але і покладена була мною в основу курсу української історіографії, що його читав я в Київському Університеті (на той час І. Н. О.) в 1920 роках. О. Оглоблин, «3 листів Д. І. Дорошенка до О. П. Оглоблина», *Український Історик*, ч. 3—4, 1965, стор. 84.

фії до 1956 року включно. В цій праці подано не лише характеристику історіографічних шкіл і окремих істориків та їхніх праць, але також проаналізовано обставини серед яких проходив розвиток новітньої української історіографії. В цій студії Ювілят проявив себе знаменитим бібліографом української історії, так, що ця історіографічна праця водночас служить дослідникам як бібліографічний довідник до української історії. Взагалі треба підкреслити, що автор вложив багато праці в бібліографічні доповнення до праці Дорошенка.

На нашу думку цей історіографічний нарис ще на довгі роки буде одною з основних українських історіографічних праць в англійській мові. Проф. Оглоблин помістив також короткий нарис української історіографії в *Енциклопедії Українознавства* («Історіографія», Е. У., т. 3, стор. 887-891) і в англomовній енциклопедії *Українознавства* („Ukrainian Historiography“, *Ukraine: Aconcise Encyclopedia*, Vol. I, 1963), в співпраці з Дм. Дорошенком.

На окрему увагу заслуговують історіографічні праці проф. Оглоблина присвячені сучасній українській советській історіографії. З них згадаємо такі: «Як большевики руйнували українську історичну науку» (Прага, 1945, 53 стор.), «Українська історична наука в 1920 рр.» *Сучасник*, 1948) і врешті «Думки про сучасну українську советську історіографію» (Нью-Йорк, 1963, 87 стор.). В цій праці, автор докладно аналізує окремі етапи розвитку української історіографії під советською владою. Він подає таку періодизацію її розвитку: *перший період* — 1920-ті роки, — коли вона була українською, а не советською; *други період* — 1930-ті роки, — коли, внаслідок урядового погрому і терору, не стало української й не постало ще советської історіографії; і *третій період* — повоєнні — 1940—1950-ті роки, — коли заходами партії і уряду «створена була уніфікована советська українська історіографія».⁴

Праці проф. Оглоблина про українську історіографію в УРСР мають велику вартість і вони писані з досконалим знанням обставин, в яких перебувала і перебуває українська історична наука на рідних землях. Історик джерельно виказує розгром української історіографії в 1930-их роках і ту задушливу атмосферу комуністичного партійного диктату, в якій вона перебуває під сучасну пору. Але розглядаючи перспективи розвитку української советської історіографії, Олександр Петрович є оптимістом. Він вважає, що ним проаналізовані «ознаки гнилизни, руїни і тління — це симптоми занепаду не української, а советської історіографії. Зло породжує тільки зло, яке неминуче, раніш чи пізніше, повертається проти того, хто його породив. І саме останні роки відкрили нам, що навіть у цій задушливій ідейно-політичній атмосфері, в цьому застоянному повітрі наукового недумання й історичної неправди, в якому приневолений жити і працювати український советський історик і українська советська історіографія, іде велика наукова праця, накопичуються нові, важливі

⁴ О. Оглоблин, *Думки про сучасну українську советську історіографію*, Нью Йорк, 1963, стор. 6.

документальні матеріали, вивчаються окремі цікаві теми, ростуть нові кадри українських істориків».⁵ Це доказ, що історична наука на рідних землях не вмерла і можна з часом сподіватися справжнього відродження української історіографії, звичайно із розвалом того, як пише автор, «темного царства тоталітарної думки».

Розглядаючи аналітичні історіографічні праці Ол. Оглоблина, в хронологічному порядку треба згадати його студію про авторство Літопису Самовидця, що появилася в 1926 році.⁶ В цій праці, автор висунув гіпотезу про Романа Ракушку, як автора літопису Самовидця. Ця думка прийнята тепер більшістю українських істориків.

Центральне місце в історіографічних досліджах Олександра Петровича займає анонімна «Історія Русів» і питання авторства цього історично-патріотичного пам'ятника, що його проф. Оглоблин називає «деклярацією прав Української нації» і «вічною книгою України». Питанням авторства «Історії Русів» займалися О. Бодяньський, М. Максимович, О. Лазаревський, В. Горленко, Дм. Дорошенко, О. та М. Грушевські, М. Возняк, М. Слабченко, І. Борщак, А. Яковлів та інші дослідники. Були різні гіпотези відносно авторства цього інтересного й важливого твору, хоч би згадати Григорія Полетику (гіпотеза В. Іконнікова і О. Лазаревського), кн. Олександр Безбородько (гіпотеза Мих. Слабченка) й інші. Професор Оглоблин цікавився проблемою авторства «Історії Русів» вже в 1920-их роках, але доперва починаючи з кінця 1939 році, мав змогу систематично зайнятися цим питанням. З важливіших його праць присвячених досліддам «Історії Русів» згадаємо: «Аннали Малої Росії» Шерера й «Історія Русов» (*Науковий Збірник УВУ*, т. 5. 1948), «Етичні і політичні принципи Історії Русов» (англомовна стаття, *Аннали УВАН*, ч. 4 (6) 1952), «Де була написана „Історія Русов“» (англ. праця, *Аннали УВАН*, ч. 2 (8) 1953), «Списки „Історії Русів“», (*Науковий Збірник УВУ*, т. VI, 1956), об'ємиста передмова до перекладу «Історії Русів» на українську мову, яка появилася за головного редакцією проф. О. Оглоблина в 1956 р. В цій статті аналітично-синтетичного характеру автор подав підсумки історіографічних досліджень над «Історією Русів» і рівночасно свої висновки щодо авторства і ваги цього історичного пам'ятника.⁷

В першу чергу слід підкреслити, що в своїх досліддах Олександр Петрович послуговувався методом мікроаналізи, за допомогою якої він прийшов до висновку, що автор «Історії Русів» походив з Новгород-Сіверщини і належав до українського патріотичного гуртка, що існував у Новгород-Сіверському в 1780—1790 роках. Сам Олександр Петрович спершу був висунув гіпотезу про авторство Василя Ханенка

⁵ Цит. пр., стор. 79—80.

⁶ О. Оглоблин, «До питання про автора Літопису Самовидця», *Записки Історично-Філологічного Відділу УАН*, кн. VII—VIII, 1926, стор. 181—96.

⁷ О. Оглоблин, «Вступна стаття», *Історія Русів*, Нью Йорк: В-во. «Вісник», 1956, стор. V—XXXI.

⁸ О. Оглоблин, *Ханенки* (Сторінка з історії українського автономізму 18 століття), Кіль, 1949.

або його небожа Олександра Ханенка,⁸ а згодом Опанаса Лобисевича⁹ — але згодом відмовився від цього припущення.

Пізніші досліді Олександра Петровича вказують на когось з молодших діячів з Новгородсіверщини, зв'язаних службово з кн. О. Безбородьком. Рівночасно проф. Оглоблин, на основі аналізу, визначає дату появи «Історії Русів», вважаючи, що І. Р. появилася між 1822 і 1825 роками. В дальшому історик досліджує ідеологічно-історичний аспект твору, уважаючи, що основною темою цього політичного трактату була проблема українсько-російських відносин, глибока антитеза: Україна—Москва.¹⁰ Історіографічні досліді Олександра Петровича не обмежилися лише «Історією Русів» — але поширилися на досліді політичної і культурної історії України в кінці XVIII і на початку XIX століття, про що докладніше згадаємо в іншому розділі нашої праці. Олександр Петрович є найвидатнішим дослідником «Історії Русів» і її впливу на національне відродження України. Він має ще недруковану студію «Студії над „Історією Русів“» — слід побажати, щоб ця праця якнайшвидше була видрукована.

У своїх історіографічних дослідях Олександр Петрович також присвятив свою увагу багатьом історикам України, з яких згадаємо М. Грушевського, О. Лазаревського, Дм. Дорошенка, В. Модзалевського, М. Василенка, Б. Крупницького, Наталію Полонську-Василенко та інших.¹¹ Як відповідальний редактор історичної частини Енциклопедії Українознавства, О. Оглоблин опрацював майже усі історіографічні гасла.¹²

Під кінець декілька думок відносно завдання історіографії, так, як їх бачить Ювілят. Професор Оглоблин в основному вважає, історіографію, як процес розвитку української національно-історичної думки, втіленої в історичній науці. Він вважає, що тепер еміграційні умови є сприятливі для студій над історіографією. У своєму автобіографічному нарисі він пише: «Нова українська еміграція, до якої належу і я, мала ще одне особливе історіографічне завдання. Більше того, обов'язок, не лише перед власним минулим і українською наукою, але й перед світовою наукою. Маю на увазі правдиве висвітлення тої великої історіографічної роботи, яку виконали українські історики на советській Україні в 20-их—30-их роках і яка була обірвана, зні вчена, спалюжена, заборонена і засуджена, а згодом цілковито замовчана советською владою. Ця праця та її наслідки мало відомі за кордоном. А головне вони приховані від нових українських поколінь за сімома печатами і цілою горою всіляких неправд і наклепів з боку

⁹ О. Оглоблин, «До питання про автора „Історії Русов“», *Україна* (Париж), ч. 2., 1949.

¹⁰ О. Оглоблин, «Передмова», цит. пр., стор. 23.

¹¹ Гляди «Бібліографія праць О. Оглоблина» (в друку).

¹² «Антонович, В.» (т. I.), «Багалій, Дмитро» (т. I.), «Грушевський, Михайло» (т. II.), «Дорошенко, Дмитро» (т. II.), «Кордуба, Мирон» (т. III.), «Крип'якевич, Іван» (т. III.), «Лазаревський, Олександр» (т. IV.), «Левицький, Орест» (т. IV.) і другі. Енциклопедія Українознавства (словникова частина). Повний список гасел поданий в нашій бібліографії.

урядової советської критики. Відкрити, показати цю працю і не лише те, що вже було зроблене, але і те, що було заплановано і почате, зберегти тогочасні творчі зусилля та їх наслідки для майбутньої української історіографії — нав'язати і коли можна, продовжити традиційну нитку тисячолітньої української історичної думки, яку обірвала советська неволя — це є важливе і почесне завдання вільної української історичної науки».

Професор О. Оглоблин виконує тепер це відповідальне завдання у Гарвардському Університеті, де він читає курс про «Козацько-Гетьманську Державу 17—18 ст.» з широким історіографічним вступом і джерелознавчим семінаром, а також у своїх численних історіографічних працях.

Економічна історія України.

В 1920 році проф. Оглоблин розпочав свої дослідження над окремими питаннями економічної історії України. Це зацікавлення не було випадковим. Олександр Петрович, приймаючи в основі схему Грушевського, бачив в ній певні прогалини. Про це він виразно пише в своєму автобіографічному нарисі: «Українська історіографія 19—20 століть побудувала свою історичну схему, в основі якої була ідея самостійності України, на підвалинах етнічнорелігійно-культурного і національно-політичного характеру. Натомість проблема економічної самостійності України в її історичному розвитку не була ані розв'язана, ані навіть науково поставлена. А без того ідея української самостійності, як науково-історична концепція, неначе була позбавлена міцного фундаменту».

Свої дослідження зосередив О. Оглоблин в тому часі на історії української фабрики, що її він запланував на шість томів. Перший том мав бути присвячений історії української мануфактури в XVIII ст., другий том мав охопити українську кріпацьку фабрику кінця XVIII — першої половини XIX ст., третій мав бути присвячений некріпацькій фабриці першої пол. XIX ст., четвертий том Олександр Петрович думав присвятити внутрішній організації української фабрики першої половини XIX ст.; нарешті п'ятий і шостий томи мали охопити історію української капіталістичної фабрики до 1917 року включно. В цілості праця мала показати історичний розвиток української фабрики від XVIII до XX століття і як така мала виповнити значну прогалину в українській історіографії.¹³

Цей план був зреалізований лише частинно. Перший том, який був зданий до видавництва ще в 1922 році, появився щойно в 1925.¹⁴ Того самого року появився також третій том «Очерки истории украинской

¹³ Дослідження проф. О. Оглоблина не включали історії української фабрики в Галичині, Басарабії, Буковині, Закарпатської України й Криму. Вони охоплювали «Велику Україну» з її 8-ма губерніями.

¹⁴ Олександр Оглоблин, *Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине*, Київ: Изд. Украины, 1925, 270 стор.

фабрики. Предкапиталистическая фабрика» (Київ 1925, 232 стор.). Натомість другий том присвячений історії кріпацької фабрики зазнав іншої долі. Його опрацював Олександр Петрович в 1922—1923 роках і здав до друку на початку 1924 року. Проте цей том був надрукований щойно в 1931 році, як спільне видання ВУАН і Державного Видавництва України, але не побачив книгарських полиць, бо весь наклад був заборонений і знищений большевицькою цензурою, так, що в автора зберігся лише коректурний примірник,¹⁵ який тепер видається разом з іншими двома томами. В першому томі «Мануфактура в Гетьманщині» автор, обговорює на основі джерельного матеріалу зазальні умови розвитку промисловости Гетьманщини в першій пол. XVIII ст., історію окремих мануфактур, організацію мануфактури, а також подає в додатках багатий архівний матеріал. В історіографічно-бібліографічному вступі подано огляд джерел та літератури до історії промисловости Лівобережжя в XVII—XVIII століттях, а також присвячує одну частину вступу виясненню економічної термінології. Цей том в основному був позитивно оцінений істориками в советській Україні і поза нею. Академік Дм. Багалій в тому часі уважав проф. О. Оглоблина за «молодого київського енергійного історика», що зосередив свою увагу на досліджуванні історії української фабрики, цебто темі, що її також присвятив один том своєї серії М. Є. Слабченко. Розвідки проф. О. Оглоблина з історії української фабрики являються доповненням і продовженням вказаної праці М. С. Слабченка».¹⁶ Д. Дорошенко в свою чергу зазначував, що «Проф. Оглоблин даючи огляд історії української фабрики XVIII в., весь час зазначає ту роллю, яку відігравала на Україні економічна політика російського уряду, яка була звернута цілком до того, щоб позбавити Україну значіння самостійного економічного організму й звести на ступень російської колонії»¹⁷ і даліше вважає цю працю «безумовно цінним вкладом в мало розроблену досі літературу про історію економічного життя Лівобережної України 18 ст.». Третій том праці «Передкапіталістична фабрика», що появилася в тому самому році, складався з двох основних частин. В першій автор досліджує загальні умовини розвитку фабрично-заводської промисловости України в першій пол. XIX ст., а в другій докладно аналізує фабрику з вільнонайманою працею. Автор пише, що «треба оцінити різні факти і фактори господарського розвитку України в першій половині XIX ст., виходячи не від Великої Росії, не від російського господарства, а перш за все від українського господарства, його масштабу, його інтересів і його розвитку».¹⁸ Цей том написаний також на основі багатого джерель-

¹⁵ Олександр Оглоблин, «Про деякі загублені праці і видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві», *Науковий Збірник УВАН*, т. II, 1953, стор. 198.

¹⁶ Д. І. Багалій, *Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті*, т. I. Київ 1928, стор. 115.

¹⁷ Дм. Дорошенко, *Суспільство* (Прага) т. III, 1926, стор. 171—172.

¹⁸ О. П. Оглоблин, *Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика*, Київ: Гос. Изд. Украины, 1925, стор. 18.

ного матеріалу. М. Є. Слабченко в своїй рецензії підкреслив цінність цієї праці, зазначаючи, що автор об'єктивно накреслив своєрідність економічного укладу України, а також зв'язок українського економічного життя із всесвітньою економікою.¹⁹ З свого боку Д. Багалій підкреслив зокрема заслуги проф. О. Оглоблина в правильному методологічному підході до питання незалежності українського економічного процесу, а також в широкій джерельній базі долідження. «Він перший поставив перед собою це завдання (написання обширного джерельного нарису історії української фабрики — Л. В.), пише Д. Багалій, і дає ряд начерків на підставі численних джерел, розпорошених по різноманітних виданнях».²⁰

Сумна доля II-го тому праці проф. Оглоблина про українську фабрику заважила на його роботі над дальшими томами історії української фабрики. В своєму автобіографічному нарисі Олександр Петрович згадує, що з четвертого тому присвяченого внутрішній організації української фабрики першої пол. XIX ст., він написав лиш декілька розділів, і на цьому праця припинилася. Нестерпні умовини совєтської дійсности не дали змоги повністю зреалізувати цього важливого почину. Працю проф. О. Оглоблина «Історію української фабрики» вважаємо його основним дослідженням економічної історії України. Незадовго появиться її нове видання в „Harvard Series in Ukrainian Studies”^{20a}. «Історія української фабрики «зберігатиме ще довгі роки наукове значення для сучасних і майбутніх поколінь українських істориків.

Своє дослідження історії українського господарства Олександр Петрович не обмежив лише українською фабрикою. Він досліджував також історію української міжнародної торгівлі (зовнішньої і транзитної) в XVIII—XIX століттях. З цього циклу згадаємо «Транзитний торг України за першої половини XIX ст. (Київ: ВУАН, 1927, 47 стор.), «Одеське порто-франко» (Київ 1928, 11 стор.),²¹ Польський капітал і український ринок за першої половини XIX ст.» (1929), «Закавказький транзит і Україна в першій пол. XIX ст. (1932) та інші.²² Ці та інші студії проф. Оглоблина ввійшли до його книги «Нариси з історії капіталізму на Україні (Київ: в-во Пролетар, 1931, 174 стор.). Цю працю видало видавництво з передмовою З. Гуревича, в якій за-суджено всю наукову і академічну діяльність проф. О. Оглоблина. Ця передмова характеристична для совєтської дійсности, в якій дове-

¹⁹ М. Є. Слабченко, *Записки Історично-Філологічного Відділу УАН*, кн. VII—VIII, Київ, 1926, стор. 557—560.

²⁰ Д. Багалій, *цит. пр.*, стор. 116.

^{20a} Oleksander Ohloblyn, *A History of Ukrainian Industry*, 3 vols. Muenchen: Wilhelm Fink Verlag (Harvard Series in Ukrainian Studies, no. 12). Зі вступом проф. Омеляна Прицака та ретроспектом автора англійською мовою.

²¹ Це була відбитка з праці видрукованої в *Наукових записках Київського Інституту Народного Господарства*, т. IX, 1928, стор. 37—47.

²² Докладний бібліографічний опис цих публікацій поданий в нашій праці Олександр Оглоблин. *Біо-бібліографічні матеріали*, Рим, 1957, стор. 14—16.

лося жити й працювати українським істориком. Гуревич намагався довести, що «діалектика ідейної еволюції проф. Оглобліна була скерована своїм політичним вістрям проти нашого пролетаріату, проти його переможного будівництва, проти марксизму-ленінізму».²³ Він коротко обговорив зміст праць О. Оглобліна, присвячених історії української фабрики й історії капіталізму в Україні сконфронтував їх з офіційною схемою советської історії і прийшов до висновку, що «проф. Оглоблін є типовий об'єктивіст, апологет українського капіталізму, ідеолог української буржуазії», а всі його праці просякнуті духом і «методологічним наставленням» націонал лібералізму.²⁴ Виринає засадниче питання, чому всеж таки видали в 1931 році цю працю «буржуазного націоналіста»? Відповідь на це знаходимо в цій самій передмові, мовляв «На фронті української історіографії проф. Оглоблін, без сумніву, є один з найсерйозніших наших ворогів, озброєний великою технічною зброєю, і це нам товариші, треба мати на увазі. Гасло «опанувати техніку» стоїть не лише перед економікою, воно стоїть і перед нами на ідеологічному фронті. В цім відношенні треба зчитися і у проф. Оглобліна для того, аби цього ворога остаточно і цілковито подолати».²⁵ Не дивно, що «Нариси з історії капіталізму на Україні» хоч побачили денне світло, але не дійшли до читача, бо розподілювано її т. зв. «закритим розпорядком».

Олександр Петрович зосередив свою увагу також над історіографічними, методологічними і джерелознавчими проблемами історії української економіки. У 1928 році появилася його праця «Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX віків».²⁶ Ця стаття, не зважаючи на відносно невеликий розмір, має значну вагу в історіографії української економічної думки. Вона була опрацьована, як вступна лекція до курсу історії українського господарства, що його читав Олександр Петрович в 1927/28 році в Київському Інституті Народнього Господарства.²⁷ В ній проф. Оглоблін аналізує в хронологічному порядку процес витворення поняття української економіки, пов'язаного не лише суто господарськими інтересами України, але перш за все з науковою і громадською (політичною) українською думкою XIX ст. Спершу поняття української економіки з'явилося на суто практичному ґрунті, трохи згодом воно оформилося, як поняття «територіальної української економіки». Черговий етап це утворення поняття «економіки національної» в 1880-их роках.

²³ З. Гуревич, «Замість передмови», в О. Оглоблін, *Нариси з історії капіталізму на Україні*, Київ 1931, стор. VII.

²⁴ З. Гуревич, *цит. пр.*, XIII—XIV.

²⁵ Там же.

²⁶ О. Оглоблін, «Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX віків», *Червоний Шлях*, IX—X (66—67) 1928, стор. 165—179. Передруковано в *Віснику* (Нью Йорк), ч. 8 (62) 1953, ч. 1 (63) 1954.

²⁷ Треба зазначити, що цей курс згодом появилася циклоstileвим виданням: *Курс історії українського господарства* (до XX стол.). Видання студентів Київського Інституту Народнього Господарства, Київ 1929.

В цьому періоді проф. О. Оглоблин підкреслює значіння праць Сергія Подолинського і Юліяна Бачинського, які видвигнули питання української національної економіки. В першому чвертьлітті ХХ століття проблеми української національної економіки широко обговорюються українськими вченими і публіцистами, а також політичними діячами. Проф. О. Оглоблин пише, що в тому часі проблеми української економіки поширюються в українських національних колах, які не лише протестували проти економічного визиску Росії українського господарства, але також висунули в своїх програмах «певні національно-політичні вимоги, ставлячи на денний порядок автономію або самостійність України». Олександр Петрович доводить, що в тому часі в фахових і публіцистичних працях українських вчених і політичних діячів, проблема національної економіки трактується, як проблема національна.²⁸ Проте наукове студіювання цієї проблеми починається щойно в 1920-их роках в яких проф. О. Оглоблин побіч Дм. Багалія, М. Слабченка і цілого ряду інших вчених присвятили і зосередили свою увагу на дослідках української економіки.

Джерелознавчий аспект історично-економічних дослідів Олександра Петровича базувався перш за все на студіях малодосліджених архівних фондів. Тут у першу чергу треба згадати дослідження проф. Оглоблина архівів Київської Межигірської фаянсової фабрики, Бахмутських і Торських соляних заводів, Катеринославської суконної фабрики, Київського арсеналу і інших архівів. Наслідком цих дослідів Олександр Петрович опублікував цілу низку джерельних праць, з яких згадаємо «Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби» (*Архівна справа*, ч. VII, 1928), «До історії будницької промисловости України за часів Хмельниччини (Зап. Історично-Філолог. Відділу УАН, кн. X, 1927), «Архів Київ-Мешигірської фабрики (*там же*, кн. IX, 1926), «Архів Бахмутських і Торських соляних заводів» (*Архівна справа*, ч. IX—X, 1929), «Архів Шостенського порохового заводу» (*Архівна справа*, ч. XII, 1930) та інші праці.²⁹ Треба також згадати, що в 1926—1930-их роках Олександр Петрович провадив спеціальний архівний семінар при Київському Центральному Архіві ім. В. Б. Антоновича. Проф. О. Оглоблин створив свою історично-економічну школу, що

²⁸ «Виходячи з того, що Україна являє собою окремих господарчий терен, суцільний господарський організм, українські політичні діячі, публіцисти і вчені доводили, що інтереси української економіки вимагають нових, самостійних форм політичного життя України. М. Грушевський в своїх публіцистичних творах не раз зупиняється на питаннях української економіки. У статті, присвяченій Україні, в збірнику «Форми національних рухів сучасних держав» (за ред. Костелянського) він визначав не тільки культурно-національні, а й суто економічні умови українського життя. На думку Грушевського, вони «такі, що вимагають самостійної української господарчої політики, зважаючи на те, що ці умови в корені відмінні від умов північно-західних країн Росії», О. Оглоблин, *цит. пр.*, стор. 7—8.

²⁹ Докладний бібліографічний опис вищезгаданих та інших праць з цієї ділянки, читач знайде в нашій праці Олександр Оглоблин. *Біо-бібліографічні матеріали*, Рим 1958, стор. 12—16.

складалася з його учнів, які досліджували історію українського господарства. Їм він присвятим 3-ий том «Нарисів історії української фабрики».

В 1930-их роках, з'явилася деяка можливість дослідної праці. В 1930-ому році, як пише в своєму автобіографічному нарисі Олександр Петрович, увага советських господарчих органів була тоді спрямована на дослідження природних ресурсів, зокрема корисних копалин, для потреб народного господарства. Це дало нагоду українським історикам і економістам розпочати деяку дослідну працю. Проф. Оглоблин зосередив свою увагу на історії металургійної промисловости Правобережної України в XVI—XIX ст. й взагалі історії промисловости Правобережного Полісся в XVI—XX ст. У 1932 і 1936 роках він очолював дві історично-економічні експедиції ВУАН і Всеукраїнського історичного музею в Києві на Правобережне Полісся. Наслідком експедиції 1932 р. проф. О. Оглоблин підготував до друку в 1933 році «Праці Поліської історично-економічної експедиції ВУАН і Всеукраїнського історичного музею в Києві (2 тт.)». В 1937 році проф. Оглоблин закінчив велику монографію «Історія металургії Правобережної України XVI—XIX ст. і цілий ряд інших праць і археографічних збірників матеріалів, до історії промисловости Правобережної України.³⁰ Ці праці ніколи не були опубліковані. Лише в 1948 році появився один розділ з «Історії металургії Правобережної України»³¹ решта матеріалу залишається неопублікованим.

У другій половині 1930-их років проф. Оглоблин зосередив свою увагу на дослідженні політичних і культурних аспектів українського історичного процесу. Історією українського господарства і розвитку економічної думки він дальше цікавиться, але від того часу основною ділянкою його дослідів стає політична і культурна історія України, українська історіографія й допоміжні історичні науки. Підсумовуючи основні ідеї з'ясовані в працях проф. О. Оглоблина, присвячених економічній історії України, можна подати їх в трьох головних тезах.

Проф. Оглоблин наголошує в своїх працях історично-економічного циклу ідею економічної самостійности України. Джерельна інтерпретація самостійности українського господарського організму в його історичному розвитку тягнеться безперервною ниткою в усіх його працях. Включення економічно-господарського чинника в загальну схему українського історичного процесу, на нашу думку, є головним досягненням нашого Ювілята.

Другий основний мотив в історично-економічних працях Олександра Петровича — це загальна концепція розвитку української промисловости, зокрема фабричної в XVIII—XIX віках. Відносно історії української фабрики проф. О. Оглоблин встановив на основі своїх дослідів чітку періодизацію її розвитку. Ця періодизація і концеп-

³⁰ Див. Л. Винар, *цит. пр.* («Праці, що залишилися в рукопису»), стор. 28.

³¹ О. Оглоблин, «Хмельничина й залізнорудна промисловість Правобережної України», *Записки НТШ*, т. 156, 1948, стор. 129—142.

ція пише він «не тільки не була спростована, а в багатьох частинах ще більше стверджена в пізніших наукових працях і публікаціях. Зрештою процес переходу від «казенних» мануфактур Гетьманщини в першій половині XVIII ст. і «вотчинної» (шляхетської) мануфактури на Лівобережній і Правобережній Україні другої половини XVIII ст., через кріпацьку і купецьку мануфактуру першої чверти XIX ст., до передкапіталістичної фабрики другої чверти й середини XIX ст. (до реформи 1861 року), як переходової форми від фабрики кріпацької до фабрики капіталістичної, є визнаний в історично-економічній науці».³²

Врешті третя основна теза проф. О. Оглоблина це ствердження колоніального характеру російської економічної політики щодо українського господарства в XVIII—XIX століттях. Ці основні висновки проф. О. Оглоблина прийняті сучасною українською науковою історіографією.

Політична історія України.

Політична історія України являється основною доменею історичних студій проф. Оглоблина від раних 1920-их років аж по сьогоднішній день. Безпосереднє зацікавлення Олександра Петровича політичним аспектом українського історичного процесу можна пояснити не лише органічним пов'язанням господарського життя України, української економічної думки з відповідними політичними рухами і ідеологіями, але також бажання дослідника студіювати політичні явища і діячів української історії на основі ним віднайдених архівних матеріалів. В цьому аспекті він не лише давав нову інтерпретацію досліджуваних явищ, але й віднаходив нові джерела.

Розглядаючи історичні праці О. Оглоблина присвячені політичній історії України, в основному можемо їх поділити на два головні цикли: дослідження історії Козацько-Гетьманської Держави в XVII—XVIII віках і студії над початками і розвитком українського національного відродження вкінці XVIII і в XIX ст. В дослідженнях козацької держави Олександр Петрович свою увагу присвятив зокрема добі Б. Хмельницького, періодові т. зв. Руїни і добі Мазепи. Придержуючися тематично-хронологічного принципу спочатку розглянемо праці Олександра Петровича присвячені Хмельниччині. Тут треба підкреслити, що в 1922 році проф. О. Оглоблин мав нагоду вперше познайомитися з «Україною на переломі» Вячеслава Липинського, яка мала значний вплив на формування його поглядів на добу Хмельницького. Але ще й перед тим починаючи свою професорську діяльність в 1920 році на Київському Робітничо-Селянському університеті, Олександр Петрович прочитав там курс, присвячений Хмельниччині. Не улягає сумніву, що доба Хмельницького, як одна з найвизначніших епох української історії, притягнула увагу молодого дослідника.

³² О. Оглоблин, «Ретроспект». (Вступ до нового видання *Нарисів історії української фабрики* (в друку).

На окрему увагу заслуговує інтерпретація проф. Оглоблина перед-революційного десятиліття — 1638—1648, яке в польській і українській історіографіях одержало назву «золотого спокою». Цей період надзвичайно важливий для розуміння політичного та ідеологічного підложжя української революції очоленої Богданом Хмельницьким в 1648 році. Назагал в народницькій і сучасній советській історіографії панує погляд про тяжкий економічний гніт і занепад українського господарства в тому часі. Ця гіпотеза, на думку Олександра Петровича, вимагає основної переорієнтації. В тому часі, саме перед всенароднім зривом, на українській землі творяться нові вартості — політичні, економічні, культурні. «Народжені, пише О. Оглоблин, в боротьбі проти чужого гніту, тиску і визиску, вони віщують нову боротьбу, вони готуються і готують до неї».³³ Насамперед Олександр Петрович заперечує господарське виснаження і зубожіння Наддніпрянської України в першій пол. XVII ст. Навпаки в усіх галузях господарства тієї доби зустрічаємо піднесення і нагромадження дібр. З другого боку бачимо значний колонізаційний процес, постанови низки міст і сіл, а також колонізацію Слобожанщини. Все це свідчить про вітальність української економічної експанзії. Автор зокрема зупиняється над умовами розвитку українського сільського господарства і промисловости. В цих ділянках запримічуємо значний поступ, а не упадок. Це саме можна сказати про українське духово-культурне життя. Українські історики зосередили свою увагу на церковно-релігійній полеміці і добачували майже самі негативні сторінки церковно-релігійного розбиття, що настало після Берестейської Унії 1596 року. Олександр Петрович вбачає саме в складності й суперечливості українського «церковно-релігійного процесу» відродження української церкви і взагалі всього духового життя нації.³⁴

Подібно, як М. Грушевський, Олександр Петрович уважає добу П. Могили — добою великих досягнень не лише в житті української церкви, але також в розвитку української національної ідеології і української культури. Ідея відродження української державности була поширена в першій половині XVII ст. в Україні і поза нею. «Ідея тягло-сти українства, пише О. Оглоблин, від княжих часів починаючи й козацтвом кінчаючи, від Олега до Сагайдачного, створена в першій чверті XVII ст., була викликана почуттям глибокого органічного й історичного зв'язку козацької України з старою Київською Руссю. Логічним і психологічним наслідком цього була думка про Україну не тільки, як про осібне державне тіло, але й як про спадкоємця старої

³³ О. Оглоблин, «Золотий спокій», Арка, 1948, стор. 3—4.

³⁴ «Змагаючися між собою, поборюючи один одного й тим самим послаблюючи в даний момент силу їх усіх супроти чужих і ворожих національних чинників, різні релігійно-церковні напрями саме в цій боротьбі кували могутню ідейну зброю майбутнього, готуючи грядучу перемогу української нації», Олександр Оглоблин, *Думки про Хмельниччину*, Нью Йорк, 1957, стор. 16.

Київської імперії, що мусить колись перейняти на себе ту спадщину».³⁵

Як бачимо ця концепція Олександра Петровича, вказує на нерозривність українського історичного процесу від середньовіччя до нової козацької доби. Досліджуючи українську національну ідеологію в першій половині XVII ст., Олександр Петрович вказує на три головні центри в яких формувалася, у різних видах, ідеологія української державності: Київ-Могилянський гурток, Волинський гурток української протестантської шляхти і вкінці найбільш динамічна сила — Українська козащина.

Мабуть одним із найменш досліджених явищ в українській історії, являється роля української протестантської шляхти в Козацько-Гетьманській державі. Діяльність Юрія Немирича, одного з найздібніших українських дипломатів доби Хмельниччини, дає прямі докази, що роля українських протестантів в будові козацької держави, була активна і творча. Не зважаючи на те, що різні українські політичні осередки доволі часто себе поборювали, заступали різні погляди і ідеології — проте вони мали один спільний знаменник, одну спільну мету — відродження української державності. Українська національна революція в 1648 і пізніших роках дала нагоду різним ідеологічним центрам, різним суспільним станам України знайти спільну мову і стати до державотворчої праці.

В часі української національної революції перемогла концепція козацької держави — «козацького панства». Державно політичне життя України пише Олександр Петрович пішло «шляхом Війська Запорозького, як форми державної організації України».³⁶ Досліджуючи добу Хмельниччини, проф. Оглоблин студіює діяльність Богдана Хмельницького, як державного діяча і людини, характер державної влади козацької України і зокрема проблему українсько-московської угоди 1654 року.

Досліджуючи біографію Б. Хмельницького, Олександр Петрович розглядає різні гіпотези відносно місця і року народження Гетьмана. На його думку гіпотеза М. Петровського відносно Переяслава, як місця народження Хмельницького, є дуже правдоподібна через особливі зв'язки Богдана з Переяславом. Рік народження, історик, подібно, як І. Крип'якевич, визначає біля 1595 р. Богдана Хмельницького розглядає Олександр Петрович в двох аспектах: як людину і як володаря. На основі вісток сучасників, він відтворює психологічні властивості гетьмана і складність його особистості.³⁷ Назагал проф. О.

³⁵ О. Оглоблин, *цит. пр.*, стор. 21—22.

³⁶ О. Оглоблин, *Хмельниччина і українська державність*, Нью Йорк, 1954, стор. 21.

³⁷ «Своєю вдачею й поведженням Хмельницький був дуже складна людина. Він міг бути привітний, простий, скромний, міг навіть імпонувати цією простотою і скромністю, але міг бути маєстатичним, гнівним, грізним, навіть лютим — і також імпонувати...». О. Оглоблин, *Думки про Хмельниччину*, *цит. пр.*, стор. 39.

Оглоблин уважає Б. Хмельницького надзвичайно здібним дипломатом, визначним державним діячем і одним з найкращих полководців у всій історії України.

Студіюючи проблему державної влади на Україні за Хмельниччини, Олександр Оглоблин аналізує головні концепції тогочасної державно-політичної думки і внутрішню українську політику Б. Хмельницького. На основі аналізу Зборівського договору з 1649 року і Переяславського договору 1654 р. проф. Оглоблин констатує дві основні концепції державної влади: в основі Зборівської угоди була покладена ідея двоєвладдя; в основі Переяславського договору — ідея єдиної влади.³⁸

Концепція двоєвладдя базувалася на поділі влади між Гетьманом і Військом Запорозьким з одного боку, та Київським митрополитом С. Косовом і консервативними кругами української спільноти — з другого. На думку О. Оглоблина, ця програма була складена, правдоподібно, в Києві при кінці 1648 або з початком 1649 року. Митрополит київський виступав «не тільки, як репрезентант Української Православної Церкви, але і як речник української шляхти, зокрема тих „православних панів” українських (і білоруських), що їх лідером на Україні був тоді Адам Кисіль, воевода Брацлавський, згодом Київський, і які тоді перебували по той бік греблі, на польському боці».³⁹ Проте в кінці перемогла ідея єдиновластя. Ця концепція базувалася, як пише О. Оглоблин, на визнанню влади Війська Запорозького на Україні й всенародности та доживотности прав Гетьмана Війська Запорозького, як єдиного володаря України. Цікаво інтерпретує Олександр Петрович причини неуспіху ідеї двоєвладдя. Він пише: «Ідея двоєвладдя в революційній Україні не перетворилася в життя не тому, що обидва головні репрезентанти її — Митрополит і Гетьман — не хотіли цього або нездатні були до того. І не тому лише, що вони були речниками відмінних, а навіть протилежних соціальних інтересів і політичних прагнень. Аджеж Хмельниччина була не соціальною, а національно визвольною революцією. І саме тому, що це була національна революція, для двоєвладдя й взагалі будьякого поділу влади не було й не могло бути місця».⁴⁰

Окрему увагу присвятив Олександр Петрович Переяславській угоді, зокрема політичним обставинам, серед яких вона реалізувалася, і аналізу самого договору.⁴¹ В першу чергу історик підкреслює труднощі в дослідженні цієї угоди методологічного, джерелознавчого й ідеологічного характеру. Справа в тому, що ні в Україні, ні в Москві не збереглося оригінального тексту угоди, а всі копії переяславського

³⁸ О. Оглоблин, Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року, Мюнхен: УІТ, 1966, стор. 3.

³⁹ О. Оглоблин, *цит. пр.*, стор. 7.

⁴⁰ О. Оглоблин, *цит. пр.*, стор. 15.

⁴¹ О. Оглоблин, *Українсько-московська угода 1654*, Нью Йорк 1954. (Англомовний переклад цієї праці, *Treaty of Pereyaslav 1654*, появився також в 1954 році).

домовлення походили і були зроблені в Москві. Справа ще більше ускладнилася, як правильно зазначає Олександр Петрович, фальсифікатом з 1659 року, продуктом тогочасної московської політики, який під неправдивим іменням «Статті Богдана Хмельницького» був визнаний московським урядом за автентичний текст Переяславської угоди 1654 року.

Дослідами Переяславської умови займалися українські і чужинецькі історики і правники. Згадати хочби Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, Михайла Слабченка, Андрія Яковліва, В. Мякотіна, Бориса Нольде та інших. В історіографії були заступлені два різні погляди на правне значення цієї умови — концепція на основі якої Переяславський договір уважали рівнозначним з інкорпорацією українських земель Московщиною, і концепція мілітарного союзу двох самостійних держав. Олександр Оглоблин в своїй праці вважає, що «Переяславська угода 1654 року була договором мілітарного союзу двох самостійних держав — України і Московщини, гарантованого протекцією московського царя над Україною й оформленого новим — українським титулом царя».⁴²

В своїй монографії «Українсько-московська угода 1654», Олександр Петрович дає широкую картину передумов Переяславської угоди, а також докладну історію й аналіз переговорів в Переяславі і в Москві. На думку автора, Б. Хмельницький був заінтересований в цьому договорі з огляду на важкі зовнішні і внутрішні обставини, в яких перебувала тоді молода козацька держава. Головною проблемою для українського уряду, як пише проф. Оглоблин, залишилася проблема остаточної перемоги над Польщею. В цьому аспекті мілітарний союз з Москвою був цілком природний. Якщо йдеться про московську сторону — то Переяславська угода забезпечувала мілітарні інтереси московської держави, а далі сприяла реалізації московської концепції III Риму,⁴³ а також поширенню московських економічних інтересів на Україні, зокрема в царині торгівлі й транзитного торгу через Україну на південь і захід.

Підсумовуючи значення праць проф. Оглоблина присвячених Хмельниччині, хочемо насамперед підкреслити їх синтезуючий характер. Автор на основі джерел і літератури видвигає нові гіпотези, дає нову інтерпретацію тодішньої державно-політичної думки українських керівних кіл і діячів. Майже на всіх працях О. Оглоблина з цього циклу позначився вплив Вячеслава Липинського, репрезентанта державницької течії в українській історіографії. Олександр Петрович продовжує і розвиває його концепції, а також дає свої, нові інтерпретації Хмельниччини. Зокрема він наголошує монархічну ідеологію Б. Хмельницького, а також органічний зв'язок між традицією княжої України й новою козацькою державою.

⁴² О. Оглоблин, *цит. пр.*, стор. 77—78.

⁴³ Справі московській концепції III Риму, проф. О. Оглоблин присвятив окрему монографію *Московская теория III Рима в XVI—XVII стол.* Мюнхен, 1951.

Розглядаючи історичні праці Олександра Петровича присвячені другій половині XVII і початкам XVIII століття можемо їх розділити під оглядом тематичним на три основні цикли: праці присвячені добі т. зв. «Руїни», студії про діяльність Петра Іваненка (Петрика) і досліди над добою Івана Мазепи.

В 1928 році появилася студія проф. Оглоблина «До історії Руїни»,⁴⁴ присвячена діяльності Михайла Вуяхевича-Височинського (бл. 1625—97), визначного політичного діяча (ген. писар у гетьмана Сомка, ген. писар у гетьмана П. Дорошенка) і архимандрита Києво-Печерської Лаври (1691—97). Ця студія була базована на багатому джерельному матеріалі (включаючи нові архівні матеріали), вносили багато нового в інтерпретацію тодішнього політичного життя в Україні. Тут треба згадати, що постаттю Вуяхевича, ворога московської політичної орієнтації, також займалися наші історики-письменники, П. Куліш в «Чорній раді» і Костомаров в «Чернігівці». Досліджуючи історію України часів Івана Мазепи, Олександр Петрович присвятив численні студії Петрові Іваненкові (Петрикові),⁴⁵ одному з найбільш динамічних діячів цієї доби. Вивчення політичної і дипломатичної діяльності Петрика надзвичайно важливе для розуміння внутрішніх відносин на Україні в кінці XVII століття, а також для розвитку політичної думки того часу. Вже в першій своїй праці з того циклу «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року», Олександр Петрович виказав себе першорядним знавцем тої доби. Ця праця базувалася на новому архівному матеріалі, що його знайшов він в збірці М. Судієнка, в рукописному відділі бібліотеки б. Київського університету. Згодом проф. О. Оглоблин працював в архівах Москви, де знаходяться важливі матеріали до доби Мазепи, а зокрема про повстання Петрика. На основі докладної аналізи історичних джерел Олександр Петрович доводить, що Петрик в своєму виступі був пов'язаний з певною суспільною верствою, з певними політичними колами, які не були задоволені внутрішньою і зовнішньою політикою Москви і в тому часі Мазепи в Україні. На чолі цієї опозиції стояв В. Кочубей, родичі ко-

⁴⁴ О. Оглоблин, «До історії Руїни», *Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук*, кн. XVI, 1928, стор. 200—215.

⁴⁵ Олександр Оглоблин, «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1682 р.», *Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія*, т. I. Київ: ВУАН, 1927, стор. 720—744; «До історії повстання Петра Іваненка (Петрика)», *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*, кн. XIX, 1928, стор. 226—230, *Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика)*, Київ: ВУАН, 1929, 65 стор.; «Мазепа і повстання Петра Іваненка (Петрика)», ЗІФВ УВАН, кн. XXIII, Київ 1929, стор. 189—219; «Боротьба старшинських огруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика», *Записки Істор. Філолог. Факультетів Львівського Держ. Унів. ім. І. Франка*, т. I., 1940, стор. 59—72; *Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика)*, Авґсбург: УВАН, 1949, 14 стор.; «Українсько-кримський договір 1692 року», *Вісник*, ч. 2 (100) 1957 і інші праці.

лишнього гетьмана Самойловича, Полуботки, миргородський полковник Д. Апостол і численні інші знатні роди України. «Політична програма старшинської опозиції, пише О. Оглоблин, безперечно продовжували колишні традиції української політики. Вічний мир з Польщею 6/V 1686 р. і утворення антитурецької ліги зустріли були в українських політичних колах надзвичайно вороже. Трактат 1686 року назавсіди стверджував той поділ України, що його визначила Андрусівська угода; отож цілком нищилося всі плани української політики щодо об'єднання українських земель, реставрації держави Б. Хмельницького. Не кажучи вже про Західню Україну, територія старої козаччини — правобережні наддніпрянські староства відтепер втрачені були для Гетьманщини й засуджені були на вічну пустелю. Старі шляхи південної торгівлі України (на Молдавію) було перетято. Ще гостріше поставилися на Гетьманщині до антитурецької ліги. Це переносило театр воєнних дій на українські землі, збільшувало тут військову й політичну перевагу Московщини, наражувало Україну на неминучу руйнацію, висувало в авангарді сили Української держави».⁴⁶

Самого Петрика дослідник характеризує, як «репрезентанта і оборонця української політичної думки, спадкоємця давньої політичної традиції». З його численних універсалів і листів видно, що Петрик був надзвичайно енергійною, сміливою і завзятою людиною. «Глибоке розуміння політичної ситуації, пише Олександр Петрович, добра обізнаність і орієнтування в міжнародних відносинах того часу, певна освіченість і життєвий досвід, нарешті відданість громадським справам і вогненний патріотизм — все це надавало акції певної моральної сили і національної свідомості».⁴⁷ Старшинська опозиція надіялася на допомогу Криму — проте, коли надії на Крим і Запорозьку Січ себе не виправдали, а на Україні почалися зі сторони Мазепи репресії проти опозиції, Петрик починає орієнтуватися на нижчі суспільні верстви в Україні. Проте акція Петрика не вдалася тому, що військова спілка з Кримом була непопулярна серед українського населення, а соціальна програма Петрика, як речника нижчих верств суспільства, була не до прийняття козацькою старшиною.⁴⁸

Надзвичайно важливою являється детальна аналіза договору Петрика з Кримом, як також численних його універсалів і листів. Цей договір з 1692 року був укладений між двома «вільними державами» — Україною і Кримом і був скерований проти Московщини. Основним його мотивом була ідея державної незалежності України, визволення українських земель з під московської влади і створення незалежного українського князівства. Проф. Оглоблин пише, що після Коломацької угоди з Москвою 1687 року «українська політична думка ма-

⁴⁶ О. Оглоблин, «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року», *цит. пр.*, стор. 727.

⁴⁷ *Цит. пр.*, стор. 722—23.

⁴⁸ О. Оглоблин, «З історії української державної думки доби Мазепи», *Вісник*, ч. 6 (80) 1955, стор. 11.

ла виразну концепцію державної самостійності України, прагнула її незалежності, добре розуміла повну суперечність і непримиренність українських національних інтересів супроти Московщини і Польщі. Договір 1692 року був безперечним доказом того, що Україна ідейно готова була до зриву з Москвою, до рішучої боротьби з нею за свою незалежність».⁴⁹

Олександр Петрович плянував написати велику монографію про Петрика, але, як він згадує в своєму автобіографічному нарисі, з кінця двадцятих років «дальша праця над цією проблемою, а разом з тим над історією Мазепинської доби стала неможливою». Ми уважаємо, що студії Олександра Петровича присвячені Петрикові і політично-державницькій думці українських патріотів тої доби, становлять тривалий вклад в українську історіографію. Професор Оглоблін дав на основі нового архівного матеріалу, численних історичних джерел і літератури, нову інтерпретацію українського історичного процесу того часу.

**
*

«Доба Мазепи — це часи відродження України — політичного, економічного, культурного — по Руїні, що знищила великі пляни Хмельницького, Виговського, і Дорошенка, обмежила Українську державу тереном Лівобережжя, поставила гетьманську владу віч-на-віч з ростучою силою старшинської аристократії й залишила Україну на пошталу московського імперіалізму».⁵⁰

Так прецизно характеризує епоху Івана Мазепи в українській історії, Олександр Петрович, який вивчав цю добу протягом кількох десятиліть. Ще в 1929 році він назвав її «добою Мазепинського ренесансу»⁵¹ й присвятив їй численні праці. Завершенням його дослідів цієї доби являється велика монографія «Гетьман Іван Мазепа та його доба», що появилася в 1960 році. Ця історична студія базована на архівному матеріалі (новому і друкованому), що його зібрав автор під час своєї праці в архівах Києва і Москви в 1920—1930-их роках. На нашу думку ця монографія Олександра Петровича є одною з найзамітніших праць української історіографії, що появилася по другій світовій війні. Наукова критика високо оцінила цю працю. Надзвичайно докладно й яскраво змалював автор діяльність Івана Мазепи і політичне, суспільне та культурне підложжя його доби. Проте автор правильно зазначив в передмові, що ще наразі не можна дати повної історії Мазепинської доби ні на Україні, де наукові студії пов'язані з ім'ям виклятого Москвою Гетьмана — заборонені, ні за межами України,

⁴⁹ О. Оглоблін, «Українсько-кримський договір 1692 року», *Вісник*, ч. 2 (100) 1957, стор. 20.

⁵⁰ Олександр Оглоблін, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Нью Йорк: *Записки НТШ*, т. 170, 1960, стор. 5.

⁵¹ О. Оглоблін, *Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика)*, Київ: ВУАН, 1929, стор. 18.

де немає всіх потрібних архівних матеріалів. Тому він свою працю скромно називає «загальним монографічним нарисом Мазепинської доби».

В першу чергу, треба підкреслити строгий об'єктивізм О. Оглоблина в навітленню діяльності І. Мазепи, його оточення і взагалі тодішньої складної політичної ситуації. Олександр Петрович, навітлюючи життєвий шлях Гетьмана і його особистості пише, що цей шлях не був простий і легкий, але виповнений низкою труднощів і небезпек. Мазепа «мав чимало прихильників — і мало друзів. Надто високо стояв він над ними, над своїм оточенням, над своєю добою. Своєю кар'єрою Мазепа був зобов'язаний передусім самому собі, своїм особистим прикметам і здібностям. Розумний і спритний («бѣл бѣглец во всяких рѣчах» — каже Величко), відважний і тактовний, людина високої культури й освіти, з глибоким досвідом західньо- і східньо-європейського світу... Але понад усе він мав надзвичайний хист *володаря*. І тридцять років догетьманського життя Мазепи — то була не лише звичайна людська школа й незвичайно вдала старшинська кар'єра. Це була школа формування господаря Української держави й *володаря* дум Української нації». ⁵² Олександр Петрович докладно аналізує й висвітлює внутрішні й зовнішні обставини серед яких знаходилася Україна під кінець XVII і на початку XVIII ст. Гетьман Мазепа одідичив від своїх попередників сумну спадщину: напруження соціальних відносин і боротьби серед українського населення, опозиційні настрої української старшини, поділ українських земель, непорозуміння із Запоріжжям і врешті послідовну політику московської держави, яка змагала до знищення Козацько-гетьманської держави. Крім того він мав до діла з Польщею, Кримом і іншими державами, які активно втручали в політичне життя України. В цій складній ситуації основним політичним пляном Мазепи було «об'єднання Правобережжя й Лівобережжя в єдиній Українсько-Гетьманській державі». ^{52а} Цю свою концепцію Гетьман реалізував послідовно й не зважаючи на надзвичайно несприятливі політичні обставини: вистарчає лиш згадати повстання Петрика і конфлікт з Семеном Палієм, що закінчився ув'язненням його і засланням до Сибіру. Не улягає сумніву, що Гетьман був прихильником, як пише Олександр Петрович, міцної гетьманської влади на засадах властивого тоді передовим європейським країнам абсолютизму. Це виявилось не лише в його «залізній руці» в розв'язуванні конфліктів з старшинською верствою але також в питаннях наступництва по Мазепі.

Після докладного обговорення зовнішньої політики Гетьмана до 1700 року, внутрішньої політики, повстання Петрика і гетьманської політики супроти Правобережної України, автор присвячує окремі розділи Україні та Північній війні у зв'язку з кризою українсько-московських відносин в тому часі, зривові Мазепи з Московою і його союзові з Карлом XII і врешті українсько-московській війні, що закінчилася

⁵² О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа...*, цит. пр., стор. 19—20.

^{52а} Цит. пр., стор. 124.

шведсько-українською поразкою під Полтавою, а також мазепинській еміграції і Бендерській конституції з 1710 року.

Оцінюючи діяльність Мазепи, проф. О. Оглоблин пише, що «Мазепа у засаді не був ні москвофілом, ні ворогом Москви, хоч добре знав трагічну історію українсько-московських взаємин. Він провадив щодо Москви *двоторову* політику, коли це було потрібно для здійснення його головних політичних цілей, і звичайно, доки це було можливе» (стор. 5). Перший тор політики Мазепи, як пише автор, завів його врешті «в глухий кут» і створив велику небезпеку для Української держави. Другий тор — це був шлях зриву з Москвою. Він став на цей шлях, на думку дослідника, тоді, «коли перший тор був вже закритий для нього, як володаря України, і українського патріота, і коли на його (і не лише на його) думку були найвідповідніші умовини для того: не польський чи турецько-татарський союз, а союз з наймогутнішим тоді ворогом Москви — Швецією».⁵²⁶

На нашу думку не улягає сумніву, що І. Мазепа був одним з найдібніших дипломатів того часу. Проте треба також підкреслити, що він не зумів психологічно підготувати українське населення (старшинські крути і інші суспільні верстви населення) до його шведської концепції. Ми вповні погоджуємося з автором, що перемога Мазепи була узалежнена від «повної національної і соціальної солідарності», якої тоді на Україні не було», а також від «шведської перемоги, якої не сталося». І саме тому, що Мазепі, на нашу думку, не вдалося заповнити цю національну солідарність, з'єднати опозиційні групи козацьких старшин ще перед переходом на шведську сторону і одержати беззастережну підтримку і відданість рядового козацтва і простолюду — його політична концепція не зреалізувалася. В ситуації внутрішніх політичних напружень і суспільних антагонізмів годі було очікувати нової Хмельниччини. Допомога запорожців прийшла за пізно. З другої сторони вповні погоджуємося з автором, що Мазепа зумів піднести на високий щабель українське господарство і культуру — ці головні атрибути української державности і національної самобутности.

З недрукованих праць проф. Оглоблина присвячених І. Мазепі згадаємо «Реєстр універсалів гетьмана Івана Мазепи (1687—1709) і «Труди і дні гетьмана Мазепи» (хронологічний показник). Праці проф. Оглоблина про Мазепинську добу, безсумніву, свідчать про нього, як найвизначнішого тепер знавця цієї важливої доби в історії України.

**
*

Олександр Петрович не обмежується в своїх дослідях лише добою Мазепи. Він також студіював діяльність і добу гетьманів Івана Скоропадського і Павла Полуботка, а також часи Данила Апостола і Кирила Розумовського. Певну увагу присвятив історик діяльності мазе-

⁵²⁶ О. Оглоблин, *цит., пр., стор. 6.*

пинської еміграції, зокрема Пилипа Орлика.⁵³ Дальші досліді проф. Оглоблина поширилися на другу половину 18 століття. Про це виразно він пише в своїй автобіографії: «Якщо раніше моя увага була сконцентрована на проблемі зросту тої (козацько-гетьманської — Л. В.) держави та її провідної верстви, отже переважно на 17-му і початках 18-го століття, то тепер я працюю над другою частиною цієї проблеми — причинами і умовами занепаду тої держави, отже над серединою і другою половиною 18 стол.»

Окремий цикл праць проф. Оглоблина присвячений проблематиці українського автономізму в другій половині XVIII ст. і в початках XIX століття пов'язаного безпосередньо з українським національним відродженням. Ці досліді внесли дуже багато нового матеріалу в українську історіографію і причинилися до нового навітлення української новітньої історії. В своїй автобіографії Олександр Петрович пише, що «проблема українського автономізму другої половини 18-го століття постала передомною в зв'язку з проблемою початків українського національного відродження, що захопила мене, починаючи, приблизно, з 1939 року. Приводом до цього були мої студії над „Історією Русів”». Він концентрує свої досліді над діяльністю Новгородсіверського патріотичного гуртка, з якого вийшов анонімний автор Історії Русів. Проф. Оглоблин досліджує питання української провідної верстви в тому часі, як також українську консервативну течію кінця XVIII і початку XIX ст. На увазі маємо українське дворянство, яке по суті було колишньою українською шляхтою, яка втратила свої політичні права. У передмові до «Людей Старої України», Олександр Петрович згадує, що Лазаревський, один з найкращих знавців Лівобережної України XVII і XVIII ст., присвятив низку своїх праць «Людьми Старой Малороссіи». Лазаревський суворо засудив українське панство і їхніх нащадків, як тих, що збайдужніли до свого народу, його сучасного і минулого. Олександр Петрович не погоджується з цим вироком. На його думку, Лазаревський «не помітив серед них «Людей Старої України, тих, що не пили крові свого народу, а навпаки, власну кров, власну працю, власну думку віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та

⁵³ «„Вивід прав України” Гетьмана Пилина Орлика», *Вісник*, ч. 5 (67) 1954, «Маніфест гетьмана Пилина Орлика», *Вісник*, ч. 12 (98) 1956, «Українські політичні пляни 1730-х років», *Записки ЧСВВ*, т. II., ч. 3—4 1956.

Ці праці порозкидані по різних періодичних виданнях. З основних згадаємо *Люди Старої України*, Мюнхен: «Дніпрова Хвиля», 1959, «Ukrainian Autonomists of the 1780s and 1790s and Count P. A. Rumyantsev—Zadunaysky», *The Annals of the Ukrainian Academy*, v. 6. 1958, «The Ethical and Political Principles of „Istoria Rusiv”», *op. cit.*, vol. 2, 1952, *Ханенки* (Сторінка з історії українського автономізму 18-го століття), Кіль, 1949, «Американська революція та український національно-визвольний рух кінця 18-го сторіччя», *Вісник*, ч. 7—8 (81—82) 1955, *Опанас Лобисевич 1732—1805*, Мюнхен: «Дніпрова Хвиля», 1966. Численні праці згадувані раніше у зв'язку з дослідіми проф. Оглоблина над «Історією Русів» мають безпосереднє відношення до цього циклу. Інші праці подані в нашій бібліографії.

державної незалежності».⁵⁴ Їм саме і присвятив він свою працю «Люди Старої України» (1959). Тут ми бачимо Олександра Петровича в ролі оборонця української аристократії того часу, її політичної, суспільної і культурної діяльності. На нашу думку авторові, на основі глибоко, історичної аналізи базованої на нових архівних матеріалах і літературі, вдалася реабілітація кращих одиниць української провідної верстви 18 століття. Оці Гудовичі, Капністи, Туманські, Полетики, Ханенки і чимало інших знатних українських родів, що їх виводить у своїх працях історик, провадили політичну і ідеологічну боротьбу з російським централізмом. Олександр Петрович стверджує, що це було «продовження (хоч у змінених формах) ідеологічної праці української політичної еміграції, що майже до 1760-их років діяла в Європі, починаючи з часів визвольних змагань Гетьманів Івана Мазепи (1687—1709) і Пилипа Орлика (1710—1742), й мала певний ідейний, а подекуди й організаційний контакт з автономістичним рухом на Україні-Гетьманщині».⁵⁵ Встановлення проф. Оглоблином існування Новгородсверського гуртка українських патріотів стверджує політичну і культурну діяльність української провідної верстви кінця XVIII ст. Немає сумніву, що таких гуртків на Україні було більше.

Ці праці мають *переломове* значення для української історичної науки. В першу чергу прийнятий дотепер українськими істориками погляд про кінець XVIII і початки XIX ст., як «пропащий час» в якому завмерла ідея української державности, не витримує історичної критики. Досліди проф. Оглоблина вказують на зовсім протилежне явище — діяльність українських патріотичних середовищ під кінець XVIII ст. продовжує тяглість українських державницьких аспірацій. З другого боку праці Олександра Петровича вказують на безперервність українського національно-політичного процесу. Українське національне відродження в XIX і XX століттях не зродилося «з нічого» — воно мало свої основи в попередній добі, а своїм корінням сягало до Козацько-Гетьманської держави, 17—18 століття.

Як відомо, що проф. Оглоблин працює й далі над окремими проблемами української політичної історії XVIII і XIX століття. Зокрема він досліджує проблему українського національного відродження в XIX стол., ролі української провідної верстви в другій половині XIX і початках XX стол. та інші питання з історії української національно-політичної думки і руху тої доби.

⁵⁴ О. Оглоблин, *Люди Старої України*, стор. 6.

⁵⁵ О. Оглоблин, «Американська революція та український національно-визвольний рух кінця 18 ст.», стор. 12.

Треба підкреслити, що він уживає термін «український автономізм, у значенні української самостійности.

Інші ділянки історичних студій.

Важливе місце в науковій творчості проф. Оглоблина займають проблеми історії української церкви, історії культури й допоміжних історичних наук.

Досліджуючи історію України, Олександр Петрович у своїх головніших працях завжди аналізував ролі української церкви і церковних діячів у державному і культурному будівництві України. Церква завжди грала важливу ролі в історії України. Треба згадати, що одною з перших праць Олександра Петровича була монографія «Захарія Корнилович, єпископ Переяславський, коад'ютор Київської Митрополії (1700—1715)» (1920), яка, на жаль не була опублікована. Звичайно, в підсověтській дійсності годі було займатися дослідями з історії української церкви. Щойно в 1940-их роках бачимо активну участь проф. Оглоблина в Церковно-Археографічній комісії, ініціатором якої був Митрополит Андрей Шептицький, а згодом Олександр Петрович став професором в Українській Православній Богословській Академії в Мюнхені, де він читав курс української церковної історіографії. Він опрацював також багато гасел з церковної історії в обох Енциклопедіях НТШ (ЕУ і АЕУ).

З окремих праць згадаємо «До історії архіву Київської митрополії XVIII стол.» (*Записки ЧСВВ*, т. I, 1950), «До історії українського духовенства на Гетьманщині XVIII ст.» (*Богослов*, кн. I, 1951), «Неопублікований лист Митрополита Іпатія Потія з 1603 р.» (*Записки ЧСВВ*, т. II, 1956), «Чудо Дегтярівської Божої Матері в „Истории Русов”» («Наша Культура», ч. 12, 1952, «Великий і світлий пам'яті Митрополита Андрея Шептицького» (Спогади), *Логос*, т. IV, 1955 і кілька критичних рецензій на праці з історично-церковною тематикою. Більшою монографією Олександра Петровича, присвяченою церковно-політичній тематиці була *Московська теорія III Риму в XVI—XVII стол.*⁵⁶ В цій праці історик дослідив генезу і розвиток ідеї III Риму, яка стала в XVI ст. доктриною московської держави й московської церкви і як така мала безпосереднє відношення до історії України. Надзвичайно цінні зауваги автора відносно московсько-українсько-грецьких церковно-політичних взаємин в часи Хмельниччини. Грецьке духовенство дало не лише моральну піддержку Богданові Хмельницькому, але було зацікавлене в сильній українській козацькій державі, яка неутралізувала б впливи Москви з її месіянською ідеєю III Риму.

Інша ділянка дослідів Олександра Петровича це історія української культури. «Проблеми культурної історії, пише він у своїй автобіографії, були в мене, мовляв, на узбіччі моєї наукової діяльності. Але історія української культури цікавила мене протягом цілого мого свідомого життя». Інакше і не могло бути. Досліджуючи Ко-

⁵⁶ О. Оглоблин, *Московская теория III Рима в XVI—XVII стол.*, Мюнхен: Церковно-Археографическая Комиссия Апостольского Визитатора для Украинцев у Западній Європі, 1951.

зачько-Гетьманську Державу XVII—XVIII століття, Олександр Петрович окрему увагу присвятив духовому життю України. В монографії «Гетьман Іван Мазепа та його доба», окремий розділ приділений історії культури, що охоплювала освіту, науку, літературу і мистецтво. Проф. Оглоблин також в окремих працях досліджує проблеми українського барокко і його зв'язків з сучасними течіями в Західній Європі, окремі питання української музики і малярства того часу⁵⁷, історію поодиноких бібліотек і архівів. Спеціальну увагу присвятив Олександр Петрович проблемам іконографії Мазепа. Він опрацював монографію в якій остаточно розв'язує спірне питання автентичности портретів Гетьмана. Досліди над історією української культури безпосередньо пов'язані з окремими генеалогічними і біографічними працями історика присвяченими діячам української культури XVII—XX століття. З методологічного і історіографічного погляду ці досліді становлять також частину проблематики допоміжних історичних наук.

Генеалогія, як допоміжна історична наука, завжди виняткове місце в історичній творчості проф. Оглоблина, і тому заслуговує на окремий розгляд. В першу чергу треба ствердити, що Олександр Петрович виявив інтерес до генеалогії ще в гімназії.⁵⁸ Основні думки про генеалогію і її значення в історичній науці виложив він в своїй статті «Українська генеалогія та її значення для історичної науки».⁵⁹ Ця праця займає виняткове місце в українській історіографії. Автор вперше систематично дослідив історичний розвиток української генеалогії, визначив її місце в загальних історичних дослідженнях і вкінці проаналізував тематичну і методологічну сторони генеалогії, як історичної науки, і дав свої дезидерата відносно її дальшого розвитку.

Олександр Петрович стверджує, що сучасна українська генеалогія поширила рамки своїх студій і джерел. Вона не обмежується лише дослідженням шляхетських родів, але займається також історією деяких козацьких, міщанських, а навіть селянських фамілій.

⁵⁷ З цього циклу згадаємо: «Памятка українського церковного малярства часів Гетьмана Івана Мазепа», *Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ*, ч. 2, 1946, «До проблеми іконографії гетьмана Івана Мазепа», *Україна*, ч. 8, 1952, «Іконографія гетьмана І. Мазепа», *Український Історик*, ч. 3—4, 1966 (резюме в доповіді), «Федір Туманський і його проект Академічної книгарні в Глухові». *Науковий Збірник УВАН*, т. II, Нью Йорк 1953.

«Western Europe and the Ukrainian Baroque. An Aspect of Cultural Influences at the Time of Hetman I. Mazepa», *The Annals*, V. I. No. 1951.

⁵⁸ В своїй автобіографії Олександр Петрович згадує, що «інтерес до історії, на той час, властиво генеалогії, історії родів, і насамперед мого роду, з'явився в мене дуже рано. Я був тоді ще малим, уперших клясах гімназій». Згадуючи про пізніші часи він пише, що «генеалогія була моїм інтимним науковим куточком у 1920-их 30-их роках».

⁵⁹ Олександр Оглоблин, «Українська генеалогія та її значення для історичної науки», *Записки ЧСВВ*, т. III (IX) 1960, стор. 321—347.

Автор далі ілюструє своїми працями вплив генеалогічних студій на розроблення окремих проблем соціально-економічної, політичної й культурної історії України.

Генеалогічні матеріали і досліді становили, як ми вже це підкреслювали нероздільну цілість в історичних студіях проф. Оглоблина. Вони були також частиною його історично-біографічних досліджень. З циклу генеалогічних-історичних досліджень історика згадаємо: «Матеріали до родословної Косачів» (Рід та знамено, ч. 2. 1947), «Олександр Лазаревський (1834—1902) і українське родознавство» (Рід та знамено, ч. 4. 1947), «Нарбут-мазепинець. Нові матеріали до біографії Юрія Нарбута» (Арка, ч. 2. 1948), Ханенки (1949), *Люди Старої України* (1959),⁶⁰ *Опанас Лобисевич* (1966), «Микола Василенко й Вадим Модзалевський» (Український Історик, ч. 2—3, 1966), «Проблема предків Миколи Гоголя» (Український Історик, ч. 3—4, 1967, ч. 1—4, 1968) і низка дрібніших генеалогічних і біографічних публікацій присвячених українським діячам 17-го ст.⁶¹

З інших дослідних ділянок Олександра Петровича треба згадати історичну географію, яку він досліджував починаючи від 1919 року. Для вивчення історичної творчості проф. Оглоблина ця ділянка важлива ще й тому, що перша його наукова праця була присвячена спірним питанням з історії східно-слов'янського розселення (Дервлянське і сіверянське питання).

Треба зазначити, що Олександр Петрович, як редактор історичного відділу Енциклопедії Українознавства, опрацював багато гасел, які тематично і хронологічно охоплюють усі періоди української історії.

Провідні ідеї творчості Олександра Оглоблина

Підсумовуючи наші уваги про історичні праці проф. Оглоблина, бажано коротко застановитися над провідними ідеями його історичної творчості. Ми повністю здаємо собі справу, що це завдання не є легке, якщо взяти до уваги тематичну різноманітність зацікавлень Олександра Петровича, а також хронологічний діапозон його творчості, що охоплює майже усі періоди української історії.

В першу чергу короткий коментар до історичної схеми проф.

⁶⁰ В цій творі включено генеалогічно-біографічні нариси таких діячів: Андрій Гудович, Семен та Олекса Дівовичі, Григорій Долинський, Тимофій Калинський, Василь Капніст, Григорій Кологривний, Павло Коропчевський, Андрій Леванідов, Опанас Лобисевич, Михайло Миклашевський, Максим Мосціпанов, Григорій Покас, Андрій Полетика, Андрій Пригара, Андрій Рачинський, О. Рігельман, Петро Симоновський, Семен Тищенко-Лашкевич, Туманські, Ханенки, Архип Худорба, Варлаам Шишацький.

⁶¹ Докладний опис історично-біографічних і генеалогічних праць читач знайде в нашій бібліографії творчості О. Оглоблина.

Оглоблина. В основі він прийняв традиційну українську історичну схему, що її науково обґрунтував Михайло Грушевський. На її підставі Олександр Петрович творить нову схему українського історичного процесу від кінця XVIII століття до нашого часу. Ця схема конкретно відзеркалена в його працях з економічної, політичної та ідеологічної історії України.

Мабуть, було б важко охопити основні проблеми та ідеї історичної творчості Олександра Петровича без його розуміння і інтерпретації рушійних двигунів історичного процесу. Хоч проф. Оглоблин у своїй науковій автобіографії виразно зазначував, що «я ніколи не любив філософії історії, яка лякала мене своєю, далекою від історичного життя, абстракцією» — проте він ввесь час мав свою власну концепцію природи історичного процесу, що становить частину його історіософії. В цій самій автобіографії Олександр Петрович пише: «якщо історія, як я глибоко переконаний робиться не героями, не народами, а генераціями — в широкому розумінні цього слова — і кінець кінцем людьми, чи людиною (*homo historicus*), — то історик повинен повсякчас бачити і розуміти цю тяглість генерацій в процесі їх історіотворчої праці. На всіх шляхах, на всіх етапах моєї творчої наукової праці мене цікавила *людина*. Людина, яка робить, творить історію, добре чи зле, і розуміється, людина, яка досліджує і пише історію». Отже за рушійну силу історичного процесу О. Оглоблин визначає людину, як творця історії. Звичайно, ця людина була пов'язана з певним оточенням, родом і землею і вкінці з «духом епохи», в якому вона діяла. Всі ці історичні елементи брав до уваги Олександр Петрович в своїх дослідженнях діяльності історичної людини.

Першим основним елементом — ідеєю в історичній творчості проф. Оглоблина є *земля-рід-людина*. Численні історично-біографічні, генеалогічні та історично-географічні дослідження Олександра Петровича конкретно відзеркалюють цю ідею. Вона органічно пов'язана з його історіософічним розумінням історичного процесу.

Ідея економічної самостійності України в її історичному розвитку червоною ниткою проходить через праці проф. О. Оглоблина присвячені історії фабрики і промисловості, історії торгівлі України, проблемам економічних відносин України з Росією, Польщею й Західною Європою, а також у працях присвячених проблемі української економіки в науковій і громадській думці XIX і XX століття.

Ідея національно-державної самостійності України в її історичному розвитку становить центральний елемент у творчості Ювілята. Тут в першу чергу треба згадати його праці пов'язані з історією Козацько-Гетьманської держави XVII—XVIII ст. (проблеми її зросту й занепаду: Хмельниччина, Мазепинська доба, політичні пляни 1730-их років). Студії присвячені початкам українського національного відродження — українському автономізму другої пол. XVIII ст. і початку XIX століття становлять інтегральну частину дослідження ідеї

самостійности України. Це саме відноситься до дослідів Олександра Петровича присвяченим українському національному відродженню в XIX столітті з окремим наголошенням ролі української провідної верстви в тому часі.

Виняткове значення в творчості Олександра Петровича мають історіографічні дослідження. Він уважає історіографію, як процес розвитку української національно-історичної думки, втіленої в історичній науці. Численні історіографічні праці присвячені її розвитку в XVII—XX століттях безпосередньо пов'язані з загальною історичною схемою Олександра Петровича, яка охоплює період нової української історії (17—19 ст.). На нашу думку, основні ідеї історичної творчости Достойного Ювілята можна визначити за допомогою багатовимірної формули: *земля-рід-нація-держава-людина*.